

2006 [in Ukrainian]. **8. Yevtushyna M.P.** (2017). Preparation of future social educators to use art therapy at work with children with special needs: a monograph. Odessa: publisher Vadim Bukaev, 97-112 [in Ukrainian]. **9. Lytvynenko V.A.** (2011). The use of art therapy in speech therapy with preschoolers and primary school children. Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A. Makarenko. [in Ukrainian]. **10. Milevska O.P.** (2011). Correctional opportunities for fine art work with second-graders with general speech development. *Actual questions of the correctional education (pedagogical sciences)*. Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006, 2, 165-174 [in Ukrainian]. **11. Mishkulynets O.O.** (2018). The use of art-therapeutic techniques in the inclusive educational environment. *Psychology: theory and practice*. Mukachevo: RVV MSU, 2, 76-89 [in Ukrainian].

Авторський внесок: Бугера Ю.Ю. – 50%, Дідик Н.М. – 50%.
Дата відправлення статті 22.02.2020 р.

УДК 159.922:316.362

DOI 10.32626/2413-2578.2020-16.46-56

Т.І. Валько,
tanya.valko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2173-3428>

УЯВЛЕННЯ ПРО СІМЕЙНІ СТОСУНКИ ЯК УМОВА СТВОРЕННЯ ВЛАСНОЇ СІМ'Ї ОСОБАМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Відомості про автора: Валько Тетяна Ігорівна, аспірантка кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. У колі наукових інтересів проблема формування уявлень про сім'ю підлітків з інтелектуальними порушеннями. E-mail: tanya.valko@ukr.net

Contact: Valko Tetiana, postgraduate student in Kamyanets-Podilsky National Ivan Ohienko University, Kamyanets-Podilsky, Ukraine. Academic interests: Forming ideas about a family of teenagers with intellectual disabilities. E-mail: tanya.valko@ukr.net

Валько Т.І. Уявлення про сімейні стосунки як умова створення своєї власної сім'ї особами з інтелектуальними порушеннями. Стаття присвячена актуальній проблемі формування уявлень про сім'ю старшокласників з легким ступенем інтелектуального порушеннями як

важливої умови позитивного досвіду створення своєї власної родини. Проаналізовано та узагальнено праці вчених, у яких висвітлено цю проблему. Визначено, що недостатньо вивченим залишається післяшкільний етап соціалізації випускників спеціальних закладів освіти та їх реалізація як сім'янинів. Розроблено методичку «Основні аспекти сімейного життя» з метою діагностики уявлень про сім'ю означеної категорії старшокласників. Виявлено суттєві особливості уявлень про сімейне життя в учнів з легким ступенем інтелектуального порушення. Наголошено, що повнота і точність уявлень про сімейне життя у підлітків та юнаків залежить не лише від рівня інтелектуального розвитку, але і від типу навчального закладу та обсягу і характеру взаємодії зі своїми батьками та родиною в цілому. У статті описано позитивні приклади реалізації у сімейному житті та батьківстві випускників закладу спеціальної освіти з інтелектуальними порушеннями. Визначено актуальні аспекти означеної проблеми. Доведено, що формування уявлень про сімейне життя в умовах закладу спеціальної освіти є важливою умовою позитивного досвіду створення своєї власної сім'ї особами з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: старшокласники, випускники, інтелектуальне порушення, уявлення про сім'ю, заклад спеціальної освіти.

Валько Т.І. Представление о семейных отношениях как условие создания своей собственной семьи лицами с интеллектуальными нарушениями. Стаття посвящена актуальній проблемі формування представлень о семье старшекласників с легкой степенью интеллектуального нарушениями как важного условия положительного опыта создания своей собственной семьи. Проанализированы и обобщены труды ученых, в которых освещено эту проблему. Определено, что недостаточно изученным остается послешкольный этап социализации выпускников специальных учебных заведений и их реализация как семьянинов. Разработана методика «Основные аспекты семейной жизни» с целью диагностики представлений о семье указанной категории старшекласников. Выявлены существенные особенности представлений о семейной жизни у учащихся с легкой степенью интеллектуального нарушения. Отмечено, что полнота и точность представлений о семейной жизни у подростков и юношей зависит не только от уровня интеллектуального развития, но и от типа учебного заведения и объема и характера взаимодействия со своими родителями и семьей в целом. В статье описано положительные примеры реализации в семейной жизни и отцовстве выпускников заведения специального образования с интеллектуальными нарушениями. Определены актуальные аспекты этой проблемы. Доказано, что формирование представлений о семейной жизни в условиях учреждения специального образования является важным условием положительного опыта создания своей собственной семьи лицами с интеллектуальными нарушениями.

Ключевые слова: старшокласники, випускники, інтелектуальне порушення, представлення о семье, заведення спеціального освіти.

Valko T. The perceptions of family relations as a factor of creating a family by persons with intellectual disorders. The article is devoted to an actual and important problem on forming perceptions about a family by teenagers with mild intellectual disorders. The works of scientists who have covered this problem are analyzed and summarized. It is determined that afterschool stage socialization of graduates from specialized educational institutions and their realization as family members are not enough studied. «The basic aspects of family life» research method have been developed for diagnosis perceptions of a family of a particular school graduate students category. The significant features of perceptions about family of high school students with mild intellectual disorders have been identified. The present article deals with the factors that have influenced on the perceptions about a family of the high school students. This research emphasized that the completeness and accuracy of ideas about a family life in teenagers depends not only because of the level of intellectual development, but also because of the type of educational institution. In this research described positive examples of realization in a family life and parenthood graduates from a specialized education institution for school graduate students with intellectual disorders. The actual aspects of a problem are certain determined by comparing the research results of the ideas about a family of students who study at specialized educational institutions and postgraduate students.

Keywords: adolescents, school graduate students, intellectual disability, perceptions of family, special education institution.

Постановка проблеми. Реформування концептуальних засад середньої ланки освіти в Україні передбачає формування у школярів соціальної та громадянської компетентності [4, с. 12]. Сучасна школа та психолого-педагогічний персонал покликані підготувати випускників закладу до самостійного сімейного життя та сформувані необхідні для цього в учнів уявлення.

Об'єктивні труднощі у досягненні цієї мети виникають в умовах спеціальних закладів освіти, у яких навчаються діти з особливими освітніми потребами, зокрема з інтелектуальними порушеннями. Навчання в закладах сегрегаційного типу по різному обмежує взаємодію учнів з родиною та можливість наслідувати поведінку батьків. Інтелектуальне порушення обумовлює роль причин, через які учнів підліткового віку є чимало труднощів під час осмислення системи взаємостосунків між подружжям, підготовки до створення своєї власної сім'ї, народження та виховання дітей, забезпечення родини всіма необхідними матеріальними благами, ведення спільного побуту, вирішення конфліктів тощо. Саме тому актуальним є дослідження уявлень підлітків про сім'ю не лише з урахуванням їх рівня інтелектуального розвитку але і типу закладу, в якому вони навчаються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми підготовки дітей з інтелектуальними порушеннями до самостійного сімейного життя в контексті їх морального виховання представлені у наукових працях В. Воронкової, І. Єременка, Н. Коломинського, О. Хохліної; статевого – Н. Бастун, О. Денисової, В. Левицького, М. Матвєєвої, С. Миронової, А. Мухіної; соціалізації – Н. Галімової, М. Гогіна, О. Мастюкової, Г. Шаумарова. Психологічні особливості формування уявлень про сім'ю підлітків з інтелектуальними порушеннями було досліджено А. Іваненко [3, с. 84-85].

Т. Демидовою, В. Петренко, В. Кравець, А. Черновою та ін. було встановлено, що підготованими до шлюбу можна вважати осіб, у яких сформовані чіткі уявлення про сімейні стосунки, які б вони хотіли побудувати. О. Денисовою було визначено, що уявлення про сім'ю, сформовані у підлітковому та юнацькому віці безпосередньо впливають на якість сімейного життя дорослих осіб з інтелектуальними порушеннями.

Недостатньо вивченим залишається післяшкільний етап соціалізації та сімейної реалізації випускників спеціальних закладів освіти. Традиційно першочергову увагу вчені приділяють професійному становленню осіб з інтелектуальними порушеннями (Л. Малинович, Г. Мерсіянова, Л. Ніколенко, Т. Приходько та ін.), хоча для багатьох випускників з легким ступенем інтелектуального порушення доросле життя пов'язане зі створенням власної сім'ї та народженням дітей.

Метою статті є визначення особливостей уявлень про сім'ю у старшокласників з інтелектуальними порушеннями та аналіз актуального досвіду сімейного життя випускників спеціального закладу освіти.

Виклад основного матеріалу. Дослідження уявлень про сім'ю підлітків та юнаків з легким ступенем інтелектуального порушення здійснювалось на основі попереднього вивчення особових справ учнів з метою уникнення некоректних запитань. Старшокласникам було запропоновано виконати завдання зі спеціально розробленої методики «Основні аспекти сімейного життя», а саме підібрати назви до малюнків та відповісти на запитання поділені на 10 окремих блоків, а саме: 1) актуальний сімейний досвід учня; 2) уявлення про стосунки між чоловіком та жінкою; 3) критерії готовності до сімейного життя; 4) інтимні аспекти; 5) народження та виховання дітей; 6) сімейний бюджет; 7) конфлікти в родині; 8) побут; 9) сімейне дозвілля; 10) актуальні уявлення про власну майбутню сім'ю.

У 2020 році на базі КЗО «Навчально-реабілітаційний центр «Горлиця» Дніпропетровської обласної ради» було проведено дослідження уявлень про сім'ю учнів 7-10 класів (12-17 років) з легким ступенем інтелектуального порушення. Загалом дослідженням було охоплено 32 респонденти, серед яких 18 перебували у закладі цілодобово.

На початку старшокласникам було запропоновано розповісти про свою сім'ю. 59% респондентів охарактеризували свій актуальний сімейний досвід з негативної точки зору: «Мама мене покинула», «Мені краще наодинці», «В сім'ї постійні сварки та бійки» та ін. 35% учнів з

задоволенням розповідали про рідних. 6% відмовились говорити на цю тему. 87% респондентів розповідь зводили до перерахунку членів своєї родини, не розповідаючи про них.

Створенню сім'ї передує досвід формування стосунків з протилежною статтю. Негативний міжособистісний досвід в перспективі позначається на самотійному сімейному житті (Т. Андрєєва, Є. Юрасова). Тому в методику були включені запитання на з'ясування уявлень респондентів про стосунки між чоловіком та жінкою. На думку старшокласників, *«стосунки – це коли людина людину любить і вони постійно поруч»*, *«це коли хлопець і дівчина зустрічаються»*, *«коли чоловік і жінка живуть разом»* та ін. 19% респондентів не змогли пояснити, що таке стосунки: *«стосунки – це коли стосується»*. Пояснити, що таке симпатія змогли 62% учнів. Респонденти зазначили, що *«симпатія – це коли тобі хтось подобається»*. Решта 38% зізнались, що не розуміють значення цього слова.

94% респондентів вважають, що чоловік може проявити свою симпатію до жінки зробивши їй комплімент, подарувавши подарунок або квіти, запросивши в ресторан тощо. Проте пояснити, як жінка може проявити симпатію до чоловіка зуміли лише 9% підлітків та юнаків: *«сказати чоловіку, що він їй подобається»*, *«нафарбуватись, гарно одягтись»*. Можна припустити, що це зумовлено суспільними стереотипами та прогалинами в гендерному вихованні старшокласників.

На запитання про те, чи завжди симпатія між чоловіком та жінкою є взаємною 87% респондентів відповіли *«Ні»*, проте пояснити, як це можна визначити зуміли 16%: *«Запитати, чи ти йому подобаєшся»*, *«Якщо він тебе запросив в кафе, щось подарував – це означає, що ти йому подобаєшся теж»*. Більшість старшокласників вважають, що підтвердженням взаємності є конкретно сказані слова та дії. 94% респондентів знають, що таке побачення: *«Побачення – це запросити дівчину в якесь гарне місце»*, *«Побачення – це коли чоловік запрошує жінку в ресторан, кафе, парк...»*, *«Побачення – це коли йдуть на дискотеку. Він дарує їй квіти»*. 53% учнів не були на побаченні. 31% мали такий досвід. 16% вважають, що їм зарано думати на такі теми.

Підлітки досить відверто відповідали на запитання про те, що виражає поцілунок – *«любов»*, *«дружбу»*, *«турботу»*; кого люди цілують – *«коханих»*, *«батьків, дітей»*, *«при зустрічі знайомих»*. 28% респондентів не соромлячись ділились, що мали досвід поцілунку з протилежною статтю. На запитання *«Яким має бути хлопець, щоб тобі сподобатись?»* дівчата відповідали: *«Він має бути чесним, чуйним, турботливим, розумним»*, *«Мені подобаються гарні, розумні, вірні»* тощо. Разом з тим, 92% дівчат категорично не подобаються хлопці, які вживають алкоголь, нецензурну лексику та палять. На запитання про те, якою має бути дівчина, щоб сподобатись, хлопці відповідали: *«Гарною та хазяйновитою»*, *«Доброю та красивою»*, *«Худою, грамотною»* та ін. 75% респондентів чоловічої статі не подобається, коли у дівчини є шкідливі звички. 27%

стверджують, що їм категорично не подобаються дівчата, які «сваряться», «часто ображаються» тощо.

Пояснити, що таке кохання спробували 31% старшокласників: «Кохання – це коли тебе тягне до дівчини магнітом», «Це коли тобі хочеться бути постійно з людиною разом», «Кохання – це коли ти хочеш дітей з цим хлопцем» тощо. Решта 67% підлітків та юнаків не змогли відповісти. Пояснити різницю між коханням і дружбою не зміг жоден із опитаних. Вочевидь розуміння почуттів та емоцій у підлітків викликає труднощі, що можна пояснити порушенням пізнавальної сфери, емоційної та мотиваційної саморегуляції, а також особливостями особистого сімейного досвіду старшокласників. Розуміння емоційних аспектів стосунків у респондентів є спрощеними та недостатньо диференційованими.

Перш ніж створити свою власну сім'ю, на думку старшокласників, потрібно «знайти свою другу половинку», «закохатись», «зрозуміти одного». 19% опитаних говорили про необхідність матеріального забезпечення та працевлаштування. На запитання про те, скільки часу потрібно зустрічатись перш ніж взяти шлюб, 12% старшокласників відповідали, що не існує загальноприйнятого стандарту, це все індивідуально і обумовлено потребою в пізнанні одне одного. 22% вважають, що достатньо від 1 до 3 років. 53% учнів називали число навмання; решта відповідали, що не знають відповіді.

На запитання про те, що таке сім'я, переважна більшість респондентів відповідали: «Сім'я – це мама, тато і діти». На запитання про те, чи потрібно готуватись до створення сім'ї усі підлітки відповідали «так», проте чимало учнів не змогли обґрунтувати свою відповідь прикладами про те, як саме потрібно до цього готуватись. 56% учнів пояснили, що потрібно «мати 18 років», «іти на роботу, мати житло», «головне в сім'ї не сваритись» та ін. 78% учнів не розуміють, що означає узаконити стосунки. Решта 22% знають, що узаконити стосунки означає офіційно зареєструвати шлюб. Усі учні вважають це потрібним, проте пояснити, для чого, не можуть.

75% учнів розуміють поняття інтимні стосунки як статевий акт. 94% старшокласників впевненні, що можна вберегтись від незапланованої вагітності. 84% зазначають, що потрібно використовувати контрацептиви. 12% респондентів знають про різні види контрацептивів. Варто відзначити, що відповідаючи на цей блок запитань, учні були дуже відвертими. Можна було простежити, що в учнів з інтелектуальними порушеннями відсутнє усвідомлення інтимності власного життєвого досвіду. У підлітків не було проявів сором'язливості, скепсису, бажання уникнути обговорення інтимних тем. Крім того, респонденти не знають, що інтимними у суспільстві, крім статевого життя, є теми здоров'я, заробітку тощо.

Малюнок, на якому зображені батьки, що радісно тримають новонароджену дитину на руках, старшокласники назвали «знову народила», «жінка тримає дитину». 62% респондентів констатували зовнішню складову зображеного моменту, не аналізуючи його емоційної

значущості. Серед відповідей цієї категорії учнів було 23% тих, які назвали малюнок – *«щаслива сім'я», «радісні батьки»*. Підлітки підібрали назву до малюнку, орієнтуючись на емоційні переживання персонажів, при цьому не узагальнюючи у назві зображений момент, процес чи дії персонажів. Можна припустити, що для цієї категорії підлітків та юнаків вагомим за значенням є емоційний зв'язок між членами родини, якого, цілком можливо, учням бракує. 15% перераховували усе, що бачили на малюнку: *«жінка сміється, кульки, квіти чоловік»*. Наступне запитання стосувалось емоцій, які у момент народження дитини відчують батьки: *«вони раді», «емоція щастя», «вона сміється»* та ін.

Підліткам та юнакам з інтелектуальними порушеннями було складно конкретизувати те, як саме потрібно стежити за станом здоров'я членів родини: *«ходити до лікаря», «дивитись, щоб дитина не пила, не курила», «просто любити їх», «давати таблетки»*. Це свідчить про брак уявлень щодо догляду та піклування за станом здоров'я сім'ї. Пояснюючи значення процесу піклування про дитину, респонденти наголошували: *«треба дивитись, щоб дитина не пила, не курила, не йшла просити...», «стежити, щоб дитина не була брудна, голодна»* тощо.

Малюнок із зображенням спільного сімейного відпочинку на морі в учнів інтернатного закладу викликав найбільше приємних емоцій. Респонденти навели декілька прикладів спільних сімейних розваг, а саме: *«ігри разом», «поїздка», «похід на ринок», «прогулянка в парку»* тощо. Але запитання про те, скільки часу усім членам родини слід проводити разом, викликало труднощі. Більшість респондентів відповідали навмання, бо не розуміли, якими критеріями слід володіти аби визначити обсяг часу. Проте були й учні, які зауважили: *«Як це можна визначити? Якомога більше!»*.

87% старшокласників розуміють, що таке сімейний бюджет. Респонденти з ентузіазмом розповідають про закінчення навчання в школі, оволодіння професією та влаштуванням на роботу. Усі підлітки та юнаки одноставні у тому, що членам родини потрібно працювати для того, щоб забезпечувати родину коштами. 87% учнів вважають, що саме чоловік має забезпечувати родину. Учні думають, що *«жінка теж може працювати, якщо хоче»*. Респонденти стверджують, що першочерговими в родині є витрати на оплату комунальних послуг, потреби дитини, їжу, одяг та ін.

Учні вважають, що у сім'ї має бути розподіл обов'язків та взаємодопомога. У побутові обов'язки жінки, на думку респондентів, входить прибирання, приготування їжі, прання, догляд за дітьми та ін. Чоловіку потрібно *«заробляти кошти, допомагати дружині, якщо вона попросить», «щось відремонтувати»* тощо.

Сімейний конфлікт учні старшої школи, вірогідно, пояснювали через призму особистого досвіду. Причини конфлікту між чоловіком і дружиною респонденти озвучували відповідно до того, свідками чого самі, скоріш за все, були у родині: *«тато прийшов п'яний», «жінка обідилась на чоловіка, бо той кричить, дитина закриває вуха, щоб це не чути», «тато напився і курить в хаті», «він жінці зрадив»* та ін. Підлітки та юнаки вважають, що

конфлікти між батьками та дітьми виникають через відсутність розуміння батьками потреб своєї дитини: *«вони кричать на дитину, коли вона щось не так зробила», «батьки кричать, бо не хочуть щось купити дитині», «просто так можуть кричати», «кричать, бо дитина втікає з дому».* Старшокласники зазначили, що для того, щоб вирішити конфлікт потрібно: *«вибачитись, якщо дійсно винний», «поговорити про проблему», «розійтись, якщо неможливо вибачити», «стримувати себе», «не сваритись», «не пити, не кричати»* та ін.

Після обговорення різних аспектів сімейного життя респондентам було запропоновано розповісти про те, як вони уявляють свою майбутню сім'ю. Спостереження за емоційними реакціями старшокласників дозволяє стверджувати, що це запитання було для них найбільш складним. 25% респондентів відмовились відповідати, пояснивши, що не думали над цим питанням. 12% підлітків та юнаків відповіли, що не хочуть мати свою сім'ю і особливо дітей: *«Діти постійно пищать. Краще заведу собаку».* З вивчення особових справ відомо, що така позиція переважає в психологічно травмованих старшокласників з неблагополучних багатодітних сімей, або з родин в яких здійснювалось насилля над дітьми. Переважна більшість учнів свою розповідь про майбутню сім'ю розпочали фразою *«Вона буде нормальною».*

Уявлення учнів з інтелектуальними порушеннями про свою майбутню сім'ю є несформованими та ґрунтуються переважно на позитивних емоційних очікуваннях від сімейного життя: *«У нас буде повага в сім'ї», «Я, жінка і 2 дітей живемо щасливо», «Чоловік повинен ходити на роботу, поважати, захищати. Діти, щоб слухались», «Щоб всі були щасливі»* та ін.

Отже, уявлення старшокласників про сімейне життя є неповними за обсягом, поверхневими та некритичними за змістом. Встановлено, що на уявлення про сімейне життя цієї категорії учнів значною мірою впливає актуальний сімейний досвід. У більшості вихованців з неблагополучних сімей є нереалізовані емоційні потреби в підтримці, любові, радості. У цих учнів сформовані негативні очікування щодо власного самостійного сімейного життя. Виявлено також результати педагогічного впливу, адже учні досить непогано орієнтуються щодо соціально-побутових та статевих аспектів сімейного життя.

Зважаючи на актуальний рівень уявлень про сім'ю учнів КЗО «Навчально-реабілітаційний центр «Горлиця» Дніпропетровської обласної ради нами було проведено опитування випускників цього закладу з метою підтвердження актуальності цієї проблеми, вивчення особливостей сімейного життя дорослих осіб з легким ступенем інтелектуального порушення та з'ясування можливих прогалин навчально-виховного процесу закладу у формуванні уявлень про сім'ю вихованців. Загалом у дослідженні взяло участь 14 колишніх вихованців закладу віком від 20 до 31 року.

93% респондентів є працевлаштованими або здобувають професійно-технічну освіту. Випускники займаються вентиляційними, покрівельними,

ремонтними роботами. Серед респондентів були кухарі, продавці, спортсмени. 71% опитаних наголошують, що їм дуже знадобились шкільні знання, вміння і навички. 43% випускників завдячують педагогам у своїх успіхах. Респонденти поділились, що навіть після закінчення школи підтримували контакт з вчителями та просили допомоги у складних життєвих ситуаціях.

50% опитаних випускників закладу є одруженими та мають дітей. Свій сімейний досвід вони характеризують позитивно і вважають себе чудовими батьками та сім'янинами. Респонденти розповіли, що у них виникають сімейні конфлікти і труднощі у процесі виховання дітей. Випускники стверджують, що навчання у закладі інтернатного типу вплинуло на розуміння ними системи життєвих цінностей. Респонденти пояснюють, що їм складно встановлювати обмеження під час реалізації потреб своїх дітей. Наразі вони намагаються власним дітям компенсувати все те, чого свого часу їм не вистачало в дитинстві. 21% опитаних свідомо не хочуть власну сім'ю та дітей і пояснюють це тим, що на даний момент вони до цього ще не готові ні матеріально, ні морально. 14% випускників закладу хочуть, або планують створення сім'ї та народження дитини. 7% випускників мали два офіційних шлюби. За словами респондента стосунки з колишньою дружиною не склались, бо вона не була серйозно налаштована до сімейного життя.

Усі випускники були одностайними в тому, що найскладнішим для них був етап закінчення навчання в школі та початок самостійного сімейного життя. Респонденти пояснили, що було складно адаптуватись в соціумі та відчувати себе самотніми та незахищеними. На запитання про те, до яких життєвих труднощів школа найменше підготувала, 14% відповіли «не знаю»; ще 36% зазначили, що «школа до всього підготувала». 50% опитаних зізнались, що їм не вистачало сексуального виховання в умовах школи. 14% випускників стали батьками попередньо не плануючи вагітність.

50% випускників закладу зауважили, що вперше вони покохали, коли були школярами. 36% респондентів вважають своє перше шкільне кохання серйозним. Опитані випускники стверджують, що психолого-педагогічний персонал закладу був в курсі їх особистого життя і тому намагались тримати ситуацію під контролем, проводили індивідуальні виховні бесіди та ін. Було встановлено, що випускники відчувають цінність шкільного досвіду і не ототожнюють себе з своїми батьками. 57% респондентів відчувають агресію та образу по відношенню до власних батьків з дитинства.

Висновки. Важливою умовою позитивного досвіду реалізації людини у сімейному житті є повнота та правильність уявлень про це. У сучасній психолого-педагогічній літературі проблема формування уявлень про сім'ю у старшокласників з інтелектуальними порушеннями є недостатньо вивченою у теоретичному та практичних аспектах. Визначено, що комплекс уявлень про сімейне життя у підлітків та юнаків з порушеннями інтелектуального розвитку має низку особливостей, зокрема,

характеризується неточністю, некритичністю, фрагментарністю. Встановлено, що це зумовлено не лише особливостями інтелектуального розвитку, але і характером стосунків в родині між батьками учнів. В умовах інтернатного закладу спеціальної освіти виховуються учні-сироти, або ті, чії родини є соціально неблагополучними/матеріально незахищеними, і тому досвід взаємодії старшокласників з батьками є мінімальним, або взагалі відсутній. Зважаючи на це, доведено, що актуальною умовою ефективності психолого-педагогічної роботи є подолання негативних очікувань в учнів юнацького та підліткового віку щодо власного самостійного сімейного життя, тоді як зусилля психолого-педагогічного персоналу спрямовані переважно на підготовку старшокласників до сімейного життя на соціально-побутовому рівні.

Встановлено, що прогалини у системі уявлень про сімейні стосунки негативно впливають на створення своєї власної сім'ї дорослими особами з інтелектуальними порушеннями. Вагомою умовою позитивного досвіду є активна реалізація підготовки до самостійного сімейного життя та формування необхідних для цього уявлень в умовах спеціального закладу освіти. Підтвердженням цього є той факт, що саме у період шкільного навчання у респондентів з'явилися уявлення про себе у ролі сім'янина, знання щодо ведення сімейного побуту та забезпечення родини коштами, досвід стосунків з протилежною статтю тощо. Крім того, більшість випускників навчально-реабілітаційного центру знецінюють власних батьків та підтверджують, що саме школа їх готувала до самостійного сімейного життя. Актуальною залишається проблема статевого виховання та просвіти в умовах інтернатного закладу, з огляду на думку більшості, що саме відповідних знань їм не вистачило у дорослому житті.

Аналізуючи результати опитування можна зробити висновок, що реалізація як сім'янина є не менш важливою для випускників спеціального закладу освіти, ніж самореалізація у будь-якій іншій соціальній або особистісній сфері. Позитивні приклади створення сімей дорослими особами з легким ступенем інтелектуального порушенням є підтвердженням необхідності здійснення цілеспрямованої підготовки старшокласників до самостійного сімейного життя та формування у них необхідних для цього уявлень.

Перспективою розгортання дослідження в зазначеному напрямі є розробка змісту та методів формування уявлень про сім'ю підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Бібліографія

1. Андреева Т.В. (2004) Семейная психология. СПб. **2. Демидова Т.А.** (2003) Особливості формування уявлень про майбутню сім'ю у старшокласників: *автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – «Педагогічна психологія»*. Київ. **3. Іваненко А.С.** (2015) Основні напрямки корекційної роботи з підготовки учнів з вадами розумового розвитку до майбутнього сімейного життя: *Зб. наук. праць «Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови»*. Суми. **4. Концепція нової української школи.** [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>. 5. **Миронова С.П.** Матвеева М.П. (1996) Статеве виховання у допоміжній школі: *посібн. для вчит.* Кам'янець-Подільський.

References

1. **Andreeva T.V.** (2004) Family Psychology. textbook allowance. St.Petersburg. 2. **Demidova T.A.** (2003) Adias about family of senior pupils: *Extended abstract of Doctor's thesis (Psychology)*. Kiev [in Ukraine]. 3. **Ivanenko A.S.** (2015) Basic directions of correctional work on preparation of pupils with intellectual disabilities for future family life: *collection of scientific works «Education for persons with special needs. Wais of development»*. Sumy [in Ukraine]. 4. **The concept** of new Ukrainian school. [Internet source]. Acces mode:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>. 5. **Mironova S.P.** Matveeva M.P. (1996) Sex education in a special school. *Textbook for teachers*. Kaminets-Podilskyi [in Ukraine].

Дата відправлення статті 22.02.2020 р.

УДК 376-056.36-053.6

DOI 10.32626/2413-2578.2020-16.56-65

О.М. Вержиховська

defectologia@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9342-0896>

І.Л. Рудзевич

rudzevich.ira@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9165-5237>

КОРЕКЦІЯ ПОРУШЕНЬ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Відомості про автора: Вержиховська Олена, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. У колі наукових інтересів: проблема розвитку, навчання та виховання дітей різного віку з порушеннями інтелекту, психолого-педагогічні основи корекції інтелектуальних порушень засобами виховної роботи у цієї нозології дітей. Email: defectologia@gmail.com. **Рудзевич Ірина**, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана